

La prevenció de la radicalització violenta

De la comprensió
a la prevenció del fenomen

Olivier Vanderhaeghen
Març de 2018

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

Aquest document és un producte generat en el marc del projecte LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism), desenvolupat pel Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya i la CEP (Confederation of European Probation), amb la coordinació d'Efus (European Forum per Urban Security) i el suport financer de la Comissió Europea.

El contingut d'aquesta publicació no reflecteix l'opinió de la Unió Europea. La informació i opinions expressades en aquest document són únicament i exclusiva responsabilitat de l'autor.

Avís legal

Els continguts d'aquesta obra estan subjectes a una llicència Reconeixement - NoComercial - SenseObraDerivada (CC by-nc-nd 4.0) de Creative Commons. No es permet l'ús comercial d'aquesta obra ni la generació d'obres derivades per altres persones que no siguin les propietàries dels drets. Se'n permet que altres persones es descarreguin l'obra i la comparteixin amb altres sempre i quan en reconeixin l'autoria, però sense fer-ne modificacions ni ús comercial. La llicència completa es pot consultar a:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

© Generalitat de Catalunya
Departament de Justícia
justicia.gencat.cat

© Confederation of European Probation
<https://www.cep-probation.org/>

Agost de 2019

justicia.gencat.cat/publicacions

Índex

Pròleg	3
Introducció	5
Construcció i desconstrucció d'un fenomen	6
Intent de definició	6
La radicalització violenta: una qüestió de finalitat i de mitjans	7
El procés	8
Els perfils	10
Les motivacions	11
El rol del factor religiós	13
La qüestió identitària	14
Els indicadors	15
Estratègies de sortida (Exit strategy) i factors d'èxit	16
Enfocaments institucionals	16
L'enfocament a través de la intervenció social	17
Quin tipus d'assistència?	19
L'enfocament individual	20
L'enfocament preventiu	21
La prevenció primària	22
La prevenció secundària	22
La prevenció terciària	23
<i>L'enfocament religiós i ideològic</i>	23
<i>L'àmbit penitenciari</i>	24
<i>Voice, Exit, Loyalty</i>	24
Annex 1 – Baròmetre del Centre de Prevenció de la Radicalització que condueix a la Violència (CPRMV – Quebec)	27
Bibliografia	30

Pròleg

És una satisfacció per al Departament de la Justícia del Govern de la Generalitat de Catalunya (justicia.gencat.cat), la CEP (Confederation of European Probation www.cep-probation.org) i Efus (European Forum for Urban Security www.efus.eu) publicar un dels productes generats en el marc del projecte europeu LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism). Aquest projecte consisteix en un exercici rigorós i assenyat realitzat per Olivier Vanderhaeghen, expert en projectes de prevenció comunitària al municipi de Molenbeek (Brussel·les), que consisteix en l'elaboració d'un document que conté allò fonamental que qualsevol professional de l'àmbit d'execució penal ha de conèixer sobre la radicalització. En aquest sentit, volem traslladar el nostre agraïment a la seva dedicació i entusiasme, així com a la Saliha Ben Ali de S.A.V.E Belgium (www.savebelgium.org) qui ens va oferir el seu testimoni, fent mostra del seu coratge per transformar les vivències, en llavors per protegir i enfortir les generacions futures.

El projecte desenvolupat per la Generalitat i la CEP té per títol **“Prevenir la vulnerabilitat a la radicalització a través de les famílies”**. En concret s'aborden, en el context que delimita el títol, dos elements essencials: la prevenció i els entorns socials. El primer element destaca la importància de crear un entorn saludable que permeti actuar amb un enfocament preventiu en l'àmbit d'execució penal. El segon, indica que les xarxes socials poden ser elements clau de protecció i d'influència en un sentit positiu.

Per conjugar-los, cal oferir, per una banda, sensibilització i formació als professionals per a que siguin capaços de discriminar els aspectes culturals o religiosos propis d'un grup social d'altres factors que promoguin l'extremisme violent; i per una altra, estratègies que facilitin la construcció d'un vincle de confiança mútua entre famílies i professionals, que possibiliti trencar el mur de desconfiança que en algunes ocasions se situa entre ells, fent possible actuar a temps davant un possible cas d'inici de radicalització.

Sense dubte, la iniciativa d'Efus, encetada al setembre de 2014 amb el suport financer de la Comissió Europea, ha estat una excel·lent plataforma per establir contacte amb experts en la matèria, generar coneixement sobre la radicalització en el si de la pròpia organització del

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

Departament de Justícia (en total 168 professionals formats entre treballadors socials i delegats de mesures penals alternatives) i implicar entitats externes comunitàries (com el cas de l' AIS -Atenció i Investigació en Sòcio-addiccions- www.ais-info.org), generant així un teixit ric i permeable a la col·laboració i al creixement conjunt per desenvolupar un model integral de prevenció que faciliti un context que, no només no fomenti la radicalització, sinó que influeixi de forma favorable per evitar aquest tipus de processos.

Elizabeth Johnston

Directora executiva Efus

Willem van der Brugge

Secretari general de la CEP

Amand Calderó

Director general de Serveis Penitenciaris de la Generalitat de Catalunya

Introducció

Des del 2012, els països europeus han d'afrontar la sortida de nombrosos individus cap a zones de combat, com ara Síria i l'Iraq. Tot i que el fenomen dels combatents estrangers no és nou (combatents a la Guerra Civil Espanyola el 1936, a l'Afganistan a finals dels anys 1970 i principis dels anys 2000, a Bòsnia els anys 1990), cal reconèixer que avui en dia es presenta amb una acuitat ben particular, de manera que allò que s'anomena el "radicalisme violent" constitueix un dels temes més estudiats aquests darrers anys tant a nivell nacional com internacional. Aquest interès s'ha multiplicat, especialment per la preocupació que representa el terrorisme islamista.

Des de fa més d'una dècada els límits de l'amenaça terrorista han permès treure a la llum "nous" conceptes que, si bé ja s'havien teoritzat en el passat, han estat àmpliament reinterpretats des del punt de vista de l'actualitat internacional i de l'excessiva mediatització d'alguns esdeveniments. Així, paraules com "radicalisme", "radicalització", "desradicalització", "gihadisme", "*foreign terrorist fighters*", "*counter violent extremism*", etc., s'han imposat en el nostre camp semàntic per perfilar un fenomen global, una espècie de "nou esdeveniment social total", que engloba dins seu el conjunt de relacions socials, per les seves conseqüències en la societat (polarització, presó, mediatització, educació, cohesió social...).

En un context politicomediàtic exacerbat, el treballador social ha de treballar i construir eines per prevenir i lluitar contra aquest fenomen. Aquest últim, tanmateix, sovint ha esdevingut el principal agent impulsor de les polítiques públiques definides per les autoritats i que fan de la radicalització violenta el nou paradigma del treball social. Així, els debats al voltant d'aquest fenomen, i concretament en l'àmbit penitenciari, sovint s'han limitat a l'anàlisi dels seus símptomes i no a les seves causes més profundes. Aquest "nou paradigma" té repercussions en la metodologia de treball i la deontologia del treballador social. Paral·lelament, aquest també haurà d'intervenir en un clima propici a la polarització social que desplaça els límits del seu marc d'intervenció. Més que mai, el treballador social està sotmès a prova amb tota una sèrie d'ordres paradoxals. L'obligació de no-discriminació, d'objectivitat de qualitat de la relació amb tots els usuaris s'ha de conjugar amb les consignes de vigilància, de control, fins i tot de recerca de comportaments problemàtics. Responsable de detectar els signes visibles i de participar de manera més o menys oculta, a les missions dels serveis d'informació, pot trobar-se amb posicions ètiques incòmodes, fins i tot amb disjuntives molt complexes. Entre l'imperatiu de seguretat legítim en resposta a les diferents onades d'atemptats que han patit els països europeus des de Charlie Hebdo fins a Barcelona, i l'acompanyament de persones vulnerables o de perfil problemàtic, el professional sobre el terreny ha de poder obrir-se camí per poder construir la seva pròpia legitimitat als ulls del seu públic.

La radicalització violenta, en la seva manifestació més contemporània, és un fenomen evolutiu que necessita una adaptació constant per part de les autoritats, compartir experiències i un enfocament multidisciplinari que vinculi accions sociopreventives i política de seguretat pública. Lluny de les declaracions emocionals, de la pressió mediàtica o de l'opinió pública, les polítiques de lluita contra la radicalització violenta, necessàriament han de fer de la reinserció dels individus una prioritat, tenint en compte tant les conseqüències potencials a llarg termini dels actes terroristes, com la polarització social. Aquest llibret convida doncs a comprendre un fenomen complex per intentar prevenir i acompanyar millor els actors sobre el terreny en el desenvolupament d'estratègies eficaces.

Construcció i desconstrucció d'un fenomen

Intent de definició

Cal distingir entre terrorisme i radicalisme. Els dos conceptes no són sinònims. El sentit comú defineix el terrorisme com un conjunt d'actes violents comesos per una organització per crear un ambient d'inseguretat o enderrocar el govern establert. El concepte mateix de radicalisme ha evolucionat en termes semàntics de forma particular durant aquests darrers anys i avui dia té unes connotacions específiques. Tanmateix, la definició de "radicalisme" és més complexa donat que depen bàsicament del context social en el qual s'utilitza i de normes vigents orientades a reprimir certs comportaments o actituds. En la història contemporània, ningú no pot negar que les "posicions radicals" han donat lloc a progressos socials significatius, sense legitimar per força el recurs de l'acció violenta (l'abolició de l'esclavatge, la prohibició del treball infantil, el naixement dels sindicats...). No obstant, certs esdeveniments del s. XX han posat de manifest el recurs de la violència com l'aplicació del principi de desobediència civil o de lluita contra els règims totalitaris. Recordem, finalment, que la Convenció Europea de Drets Humans, entre d'altres textos fonamentals, s'imposa als Estats europeus i determina alguns drets fonamentals com són la llibertat d'expressió (art. 10), la llibertat de pensament, de consciència i de religió (art. 9) o inclús la llibertat d'associació o de reunió (art.11) emmarcant la seva limitació en motivacions molt específiques.

Terrorisme i radicalisme no es constitueixen tant com a doctrines, sinó més aviat com a mètodes que impliquen objectius, actors o xarxes, així com tècniques de propaganda que es superposen a una base ideològica. Mètode i significat estan, doncs, íntimament lligats (Bauer i Bruguière, 2016). El terrorisme pot entendre's com una conseqüència del radicalisme, però sense constituir-ne en cap cas un resultat obligatori i necessari. Així, qualsevol individu que intenti modificar l'ordre social no postularà o legitimarà obligatòriament una alteració de l'ordre jurídic establert, a través de la violència.

La qüestió pertinent sembla ser, doncs, la referent al caràcter evolutiu del radicalisme envers l'extremisme, fent de la violència el mitjà d'acció més legítim per aconseguir un objectiu. Comprendre aquest pas fa qüestionar novament el procés que condueix cap a l'extremisme, anomenat avui dia "radicalització violenta". Cap definició universal no ens permet delimitar el

concepte. Tanmateix, en l'àmbit acadèmic, la definició del sociòleg F. Khosrokhavar sembla que permet arribar a un consens. Aquest últim el defineix com "un procés pel qual un individu o un grup adopta una forma violenta d'acció, directament vinculada a una ideologia extremista de contingut polític, social o religiós, que qüestiona l'ordre establert a nivell polític, social o cultural" (Khosrokhavar, 2015). Aquest concepte de radicalisme violent, tanmateix, fa molt temps que no s'utilitza a nivell internacional. Data com a molt dels atemptats de l'11 de setembre de 2001 i s'ha utilitzat amb més freqüència després dels atemptats de Madrid el 2004 i de Londres el 2005. Contràriament als atemptats del *World Trade Center*, aquests darrers van ser comesos per *homegrown terrorist*, és a dir, individus nascuts al país, que en un moment donat van decidir perpetrar una acció terrorista contra els seus conciutadans. La radicalització pot entendre's així com un procés en el qual un individu abraça a poc a poc unes idees radicals, s'adoctrina progressivament i és reclutat per grups extremistes estrangers que poden dur a terme accions terroristes (Coolsaet, 2016).

En termes més bàsics, és imperatiu no limitar la comprensió del fenomen a només aquells individus que passen a l'acció. Un dels reptes més importants de les polítiques públiques rau també en tenir en compte aquells que, per qualsevol mitjà, legitimen, faciliten o encoratgen el recurs de l'acció violenta. Efectivament, en el context d'una societat cada cop més polaritzada, l'entorn social pot resultar particularment propici per al desenvolupament de la radicalització d'una franja de la població, on les oposicions entre grups poden comportar tensions, fins i tot conflictes.

La radicalització violenta: una qüestió de finalitat i de mitjans

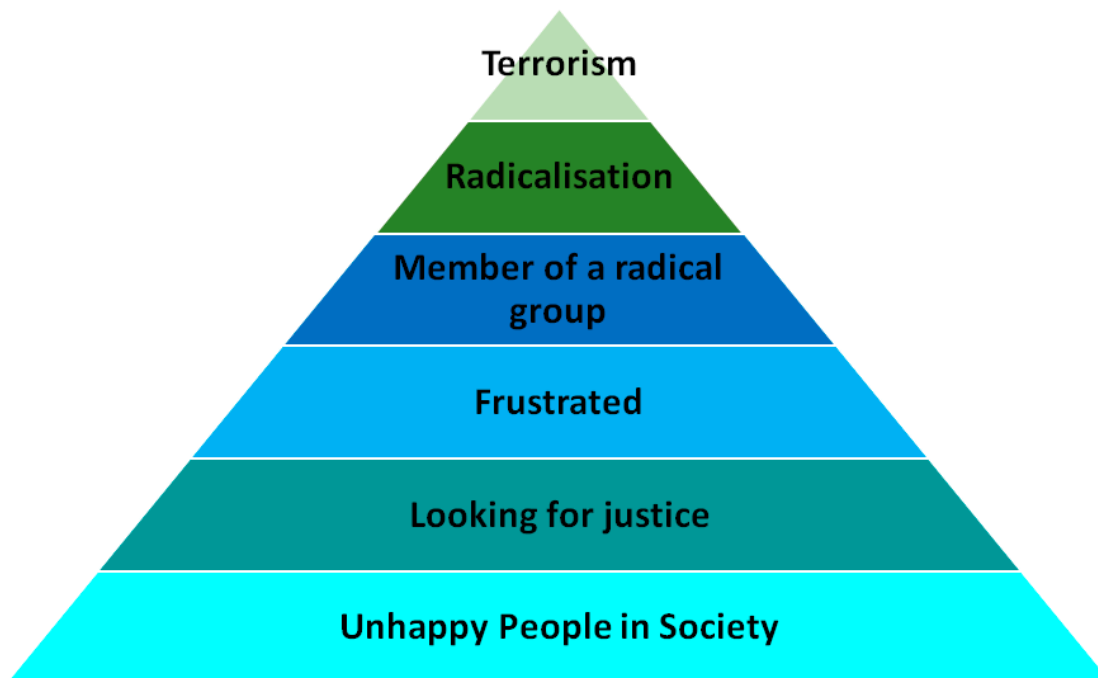
Radicalisme? Radicalisme violent? Què diferencia o permet diferenciar una ideologia extremista perillosa per a la societat, d'una altra basada en la llibertat de pensament o d'expressió i que no presenta cap tipus de perill per a l'ordre establert? Quan una ideologia extremista pot arribar a ser un perill per a la societat? És difícil respondre de manera terminant a cada tipus de moviment extremista, sigui d'obediència, politicoreligiós o ideològic. Igualment, l'evolució de certs moviments (OLP, ETA, Hezbollah) ha posat clarament de manifest el context històric en el qual l'acció violenta pot ser legitimada o rebutjada. Qüestionar l'adequació entre ideologia i acció violenta implica matís i rigor en l'anàlisi. No obstant, és possible avaluar els riscos potencials d'una ideologia extremista o integrista en la societat confrontant dues escales de valor que afecten el projecte de societat postulat per un grup i els mitjans que el grup legitima per poder assolir-los.

En termes del projecte de societat, qualsevol ideologia es pot situar entre dos extrems, el primer dels quals considera que tota ideologia ha de trencar amb la societat i el seu funcionament actual (rebuig de la modernitat i el progrés, retorn als orígens i a una certa visió purificada o mítica dels orígens). El segon extrem afirma que la ideologia en qüestió pot adequar-se a la societat moderna però que ha d'influir en ella per transformar-la. Entre aquests dos extrems, existeixen una multitud de posicions i de matisos. A nivell dels mitjans utilitzats, l'eix variarà entre les tendències que rebutgen categòricament l'ús de la violència ("no existeix l'obligació en matèria de religió", ideal pacifista, proselitisme per exemple...) i els

altres que proposen la imposició de la seva visió de la societat per la força (conversió coacció, imposició de la veritat, règim del terror, agressió, atemptats). Aquestes dues escales no poden ser considerades de forma aïllada i un grup podrà molt bé ser considerat com extremista en una dimensió però no en una altra. Tanmateix, en aquestes dues escales també es poden trobar altres moviments en posicions extremes. Aquesta taula sinòptica és particularment pertinent per analitzar els moviments islamistes actuals com ho ha demostrat A. Grignard o els grupuscles que reivindiquen clarament la seva pertinença a l'extrema dreta. Aquest tipus d'anàlisi és encara més pertinent quan es trasllada al pla del caràcter democràtic dels mitjans utilitzats, fins i tot la inserció en l'esfera política (moviments vinculats a allò que s'anomena avui en dia l'"esquerra radical").

El procés

L'escalada cap a l'acció violenta o el terrorisme ha estat analitzada per nombrosos científics que han intentat conceptualitzar-ne el procés. L'enfocament més conegut és el del psicòleg d'origen iranià i resident als Estats Units Moghaddam, conegut amb el títol d'escala del terrorisme (*Staircase to terrorism*). Hem escollit deliberadament presentar-la en forma de piràmide per tal de posar de relleu que cada graó franquejat redueix el nombre d'individus implicats, però sobretot fa molt més difícil poder tornar enrere. El terrorisme no és innat i depèn d'un procés social i psicològic que es realitza per etapes. Es pot comparar aquest model amb el procés seqüencial d'inserció en una carrera desviada desenvolupat pel sociòleg H. Becker.

Un individu integrat en un procés com aquest, no passarà doncs, inevitablement, a l'acció violenta. Per a Moghaddam, cada etapa assolida presenta oportunitats o "espais" de sortida o, a la inversa, nous obstacles que implicaran ascendir al nivell superior. Per tant, tot depèn de la

manera com els individus perceben les perspectives que els són oferides. Dins d'aquest procés, com més avanci un individu, menys oportunitats obertes tindrà i la violència se li mostrarà, cada vegada més, com l'única solució en el marc de l'horitzó tancat del grup.

Molts han parlat de "radicalització llampec", la qual cosa queda sens dubte comprovada amb el pas cap a les darreres etapes. Tanmateix, un procés com aquest s'inscriu sobretot en la durada. No és necessàriament percebut tal qual pel propi actor i consisteix en una successió d'alternatives on cada etapa es basa en una racionalitat pròpia (Bronner, 2013).

No hi ha cap determinant social o psicològic que predisposi al radicalisme o al terrorisme. El procés integra tant elements cognitius com de conducta. A nivell cognitiu, el procés pretén aïllar l'individu de la societat i desenvolupar el seu sentiment de victimització fins al punt d'arribar a una certa paranoia social o visió paranoica del món. El rebuig del món real és reemplaçat per l'ideal del nou grup. La primacia d'aquest últim reforça la desconfiança cap el món exterior i tendeix a crear una frontera estricta entre els membres del grup i els altres. Aquesta separació s'acompanya generalment d'una deshumanització de l'altre com a alteritat i dels altres de manera general. Aquesta deshumanització es reforça pel sentiment victimista que, de forma progressiva, va tornant insensible al sofriment de l'altre. Aquest procés cognitiu es tradueix igualment a nivell comportamental. Les modificacions comportamentals són semblants a les derives sectàries i pretenen que l'individu trenqui amb la seva vida tal qual és.

A nivell comportamental, aïllar-se del món i integrar-se en un nou grup es tradueix en diversos trencaments que els professionals poden constatar clarament sobre el terreny: la primera ruptura afecta la xarxa secundària de l'individu. Trenca amb els seus amics, deixa d'assistir a l'escola o a la seva activitat esportiva... Aquesta etapa no es tradueix necessàriament en un canvi d'hàbits en la indumentària o en l'alimentació, per exemple, però proven l'existència d'unes primeres interaccions amb un reclutador o un grup. La segona ruptura implica la desaparició de l'espai públic. L'individu que ha pogut socialitzar-se al carrer, amb els seus iguals, de sobte desapareix. És en aquest moment que Internet i les xarxes socials ocupen un lloc preponderant en el procés, iniciant el nou adepte amb vídeos, textos o interpretacions de la doctrina que comporten una nova visió del món. El D. Bouzar ha mostrat molt bé les similituds amb les derives sectàries: utilització d'imatges subliminars, vídeos complotistes, l'ús d'iconografia pròpia dels joves, crida a la venjança pels musulmans humiliats... En definitiva, la última ruptura afecta la xarxa primària, és a dir, els pares i la resta de la família. L'individu radicalitzat estigmatitza els seus propis pares, qüestiona les pràctiques familiars, s'aïlla cada cop més i es torna més i més intolerant a certes idees o pràctiques. És en aquest moment que les famílies són conscients que està passant alguna cosa i alerten els serveis socials o fins i tot a la policia. Aquesta etapa sovint és crítica perquè se situa al final d'un procés iniciat anteriorment i en el qual les causes profundes poden remuntar-se a traumes viscuts anys enrere.

Els perfils

Tots els especialistes estan d'acord en dir que ¡el perfil tipus no existeix! Com a fenomen multifactorial, el procés de radicalització no pot entendre's ni tampoc explicar-se a través d'un únic factor. A més, la internacionalització del terrorisme, a través del que s'anomena el "gihad global", ens confronta a incerteses extremadament complexes d'analitzar. Finalment, és evident que els factors que afavoreixen o permeten explicar aquest tipus de processos estan igualment condicionats per problemes pròpiament nacionals o locals (precarietat, sociologia). La cartografia dels individus que han marxat a combatre a l'Iraq o a Síria, o ràpidament per aconseguir el "gihad" a través de l'acció terrorista, mostren efectivament enormes disparitats i variacions d'un país a l'altre, inclús d'una regió a una altra, fet que fa que alguns ho considerin un fenomen local (*All radicalisation is local* – Coolsaet, 2016).

L'estudi dels perfils dels individus que han marxat a combatre a Síria i a l'Iraq aquests darrers anys posa de manifest les seves diferències: el jove de l'"extraradi", el titulat, el convers, l'ideòleg pietós, el perfil psicòpata o afectat de problemes de salut mental,... els perfils són tant diversos que cal actuar amb prudència. En efecte, no hi ha mai un factor determinant i l'anàlisi de les situacions demostra la complexitat dels factors tant microsociològics com macrosociològics. No hi ha cap variable que actuï aïllada i totes estan vinculades a la biografia individual. Els factors que faciliten el procés de radicalització són conseqüència d'una trajectòria individual difícil, fins i tot caòtica, o de la posició de l'individu dins la societat. De fet, les motivacions poden ser individuals o col·lectives. També poden ser combinades: les motivacions individuals, nascudes d'un sentiment personal d'injustícia o d'una frustració individual poden cristal·litzar-se i trobar un sentit en els greuges que afecten la seva pertinença a un grup considerat discriminat.

Podem diagnosticar diferents tipus de factors:

- Familiars: molt han estat educats en famílies desestructurades o inclús en famílies totalment absents. Un punt comú de molts dels perfils està relacionat amb la qüestió del "pare". Molts dels individus que han adoptat una trajectòria radical violenta han hagut d'afrontar la pèrdua del seu pare, l'abandonament, la mort física o l'absència simbòlica. Aquesta absència del referent patern, i en conseqüència el buit existencial i la necessitat de consol, és satisfeta pel grup.
- Morals: molts dels perfils han sofert ferides narcisistes que unides a un sentiment d'indignació i de venjança, esdevenen el motor de l'acció. Recórrer a l'acció violenta seria així un mitjà per superar la dissonància cognitiva i retrobar la coherència interna.
- Psicoemocionals: la majoria dels perfils han estat educats en entorns amb pocs espais per expressar les emocions i la verbalització dels problemes o els fracassos viscuts. Molts d'ells han viscut fracassos sentimentals. Aquests elements, per naturalesa, afavoreixen el desenvolupament de la ràbia narcisista i fan més fàcil adoptar una postura d'heroi venjador sense posar-la en dubte. També, les ruptures biogràfiques

com la mort d'un parent, una ruptura amorosa, un conflicte familiar, una situació de violència intrafamiliar o l'assetjament... sovint constitueixen punts en comú de la trajectòria dels perfils analitzats. Aquests elements afavoriran, en un moment donat del procés, una absència de distinció entre la realitat i la utopia.

- Ideològics: una pràctica religiosa intensiva apareix en molts pocs casos. La majoria són inclús individus que mai s'han plantejat qüestions espirituals abans d'iniciar el procés. Fins i tot, la majoria s'han socialitzat en pràctiques allunyades de certs principis religiosos. Per tant, més aviat l'absència d'una pràctica espiritual iniciada de ben joves, podrà ser prova de l'existència d'un procés
- Socialització: certs factors relacionats amb la socialització dels individus poden facilitar un gir cap al radicalisme violent. La lògica de barri, la cultura del carrer, la integració en la delinqüència menor fins i tot la criminalitat, les relacions tenses amb la policia en alguns territoris... reforcen per naturalesa el procés de forma primerenca.
- Delictius: molts dels individus radicalitzats ja eren coneguts per la policia degut a fets criminals. Alguns havien estat acollits sota la tutela de les institucions de protecció de la joventut. D'altres havien passat per la presó degut a delictes comuns.
- Penitenciaris: la presó juga un paper fonamental en la prevenció dels processos de radicalització, tant en l'interior de la presó com en la prevenció de la reincidència. La Institució Penitenciària podria ser un factor determinant en la trajectòria dels individus. Les presons i les institucions penals en general han de centrar-se en els drets humans i promoure una visió no estigmatitzant, atenent a les necessitats de les persones més vulnerables. Afavorir una xarxa social o referents fora de la presó (família, feina... entre d'altres) i treballar amb les persones en el pla de rehabilitació i reintegració serien accions determinants per treballar el comportament extremista a la presó.

Les motivacions

Les motivacions per recórrer a l'acció violenta són diferents d'aquelles que condicionen la inserció en un procés de radicalització. El fenomen de sortida cap a Síria també s'ha produït en diferents fases entre el 2012 i el 2017 i s'han identificat diferents tipus de motivacions: treball humanitari, motius ideològics, altruisme, recerca d'aventura, fugida en resposta a una possible condemna, desig de crear una família, reagrupament familiar, etc. Tot i que és impossible revisar-les totes en detall, ens sembla pertinent insistir en alguns punts:

- La qüestió del territori: l'atractiu d'Estat Islàmic (Daesh) per a una part del jovent rau en el fet que es proposa un territori real. En primer lloc, un territori físic, a través de la construcció del califat i d'un veritable estat. A continuació, un territori simbòlic, que els ofereix la possibilitat de construir una identitat positiva i de ser acceptats tal com són. Finalment, un territori virtual on estan convençuts d'integrar una comunitat universal, la de l'umma (comunitat musulmana). Aquesta perspectiva del territori

compensa el sentiment profund de desterritorialització d'alguns joves perduts entre múltiples pertinences o assignacions identitàries que els confinen a l'estigmatització o a la relegació social.

- La negació del reconeixement: sembla que el fenomen del radicalisme violent pot comprendre's en el marc d'un esquema de lluita pel reconeixement, tal com l'ha desenvolupat el filòsof A.Honneth. Les situacions de menyspreu social, de tractament injust o de mancances afectives impliquen en certs individus experiències morals negatives que impedeixen el desenvolupament de la confiança, el respecte i l'autoestima per un mateix. La qüestió de la negació del reconeixement pot causar ferides morals identitàries i explicar els processos de ruptura social importants.
- El sentiment de venjança: la ruptura del contracte social implica per a alguns l'odi de la nostra societat i dels seus valors. Tal com ho assenyala O. Roy, hi ha una dimensió nihilista en els actes terroristes perpetrats als països europeus des del 2014. Es cercaria en va una reivindicació política, no hi ha aspiracions utòpiques ni vincles amb el sofriment o els problemes concrets dels musulmans al món. Aquest odi purament nihilista només tindria la violència com a executòria
- La qüestió de la violència: la violència com a mitjà d'acció ha estat conceptualitzada per nombrosos sociòlegs per tal de comprendre'n la dinàmica. Un dels enfocaments més coneguts és el de Gurr que estima que la violència neix de la distància creada entre les expectatives d'un grup i les possibilitats de satisfer-les. La violència apareix, per tant, quan aquesta distància esdevé insuportable. D'altres vinculen la violència a la subjectivitat. Per exemple, Wieviorka considera que la violència contemporània està relacionada amb la pèrdua de sentit i d'expectatives socials que no es transformen en debat ni en conflictes socials. Aquest sociòleg proposa una nomenclatura de "subjectivitats" relacionades amb la violència:
 - El *subjecte flotant* que no arriba a ser actor de la societat i construeix la seva existència des de la violència
 - L'*hipersubjecte* que a partir de la pèrdua de sentit, inverteix de forma excessiva en la recerca de nous sentits a través de la ideologia o la religió
 - El *no-subjecte* per a qui la violència constitueix una modalitat d'obediència a una autoritat
 - L'*antisubjecte* que es construeix des de la negació de la humanitat
 - El *subjecte en supervivència* que sent amenaçada la seva existència i que reacciona de manera violenta per sobreviure.

Aquesta nomenclatura que inclús a parer de Wieviorka hauria de ser millorada, permet tanmateix comprendre que la multiplicitat dels perfils dels individus radicalitzats apel·la a la

multiplicitat de les motivacions, fent els processos extremadament complexos a l'hora de ser analitzats. L'atractiu de la violència és un paràmetre que els reclutadors han utilitzat clarament, oferint espais de combat concrets a una determinada franja de joves. Igualment, aquest ideal de violència s'inscriu en la competició entre grups extremistes que, al final, és testimoni del valor de la fe.

El rol del factor religiós

Tot i que els darrers atemptats terroristes han estat clarament reivindicats en nom de l'islam, cal qüestionar el rol del factor religiós en el procés de radicalització. Més enllà de les discussions entre intel·lectuals que intenten resoldre la qüestió de l'islamisme radical o de la islamització de la radicalitat (vegeu el debat entre G. Kepel i O. Roy), es constata que el fet religiós no constitueix el motor del procés, sinó que més aviat és un "vernís ideològic" o "un catalitzador" que dona sentit a una vivència intrapsíquica o una experiència existencial específica. La radicalització religiosa es mostra, doncs, com un remei adequat per reparar una qüestió identitària, una humiliació viscuda o la negació del reconeixement dins la societat.

Diversos autors (Roy, Khorsokhavar) han pogut destacar la veritable ruptura generacional dels terroristes de "l'era Daesh". Aquesta generació estaria "desislamitzada", per no tenir els referents culturals i religiosos dels seus pares, i tindria un nivell de religiositat proper a zero (no freqüentació dels llocs de culte, pràctiques contràries a les normes religioses,...). Aquesta manca o desconeixement de la pròpia cultura reforça el potencial de credulitat que permet unir-se, en el cas de l'islam, a una versió simplificada, fins i tot "alterada" dels textos sagrats i del corpus dogmàtic. Els convertits es troben en la mateixa situació, s'uneixen sense esperit crític a una doctrina que se'ls imposa i de la qual, la simplicitat aparent expulsa l'essència del missatge espiritual, així com la complexitat des del punt de vista teològic.

El factor religiós, com a catalitzador de les frustracions individuals i col·lectives, transforma la lectura del món dels individus integrats en el procés, els quals, a partir d'aquest moment, consideraran l'islam com la religió dels "oprimits" (Khorsokhavar). La interpretació rigorista, descontextualitzada, inclús desviada del corpus alcorànic o dels hadits, implica la idea que els musulmans s'han anat desviant progressivament del "verdader islam". El retorn a aquest islam autèntic passa per una hermenèutica estricta del text, el rebuig de les interpretacions desviades dels teòlegs clàssics i de qualsevol contextualització. La reapropiació de certs símbols importants de la tradició musulmana per part dels responsables religiosos d'Estat Islàmic ha estat clarament utilitzada per traduir aquest sentiment de frustració o rebuig de la societat en el marc d'una dialèctica que legitima l'acció violenta. De fet, seria simplista veure només un discurs fanàtic mancat de racionalitat a la propaganda d'Estat Islàmic. Existeix, sense cap mena de dubte, una narrativa real que treu les seves fonts de la tradició de l'islam i que pretén produir una historicitat específica en el marc d'aquesta tradició. La doctrina es basa en un corpus tradicional islàmic amb els seus mites guerrers i d'actituds de conquesta que poden fàcilment recolzar-se en certs models de les nostres pròpies societats (videojoc, cinema) i articular-se amb l'arququetip de l'apocalipsi. La represa de certs símbols no deixa cap mena de dubte sobre aquesta estratègia: la utilització de la bandera negra, la proclamació del califat 90

anys després de la fi del califat otomà l'any 1924 per Atatürk, la definició de les fronteres del califat sobre la base del primer califat abbàssida, la interpretació de versicles alcorànics que fan referència a l'apocalipsi i el compromís en el combat final a través del gihad global, el títol de la revista de propaganda *Dabiq* ... tots aquests símbols no són neutres en la semàntica islàmica (Guidère, 2017). Ens centrarem aquí en dos conceptes específics que són d'una gran importància per al nostre propòsit:

- Els teòlegs d'Estat Islàmic han reprès el concepte de l'*hijra* (hègira) pel seu compte. El significat literal d'"emigració", l'interpreten en el seu sentit original fent referència a la marxa del profeta Mahoma de La Meca cap a Medina el 622. Aprofitant les conseqüències de les primaveres àrabs i del retorn de nombrosos exiliats cap als països del Magreb, els teòlegs d'Estat Islàmic donen una dimensió confessional i militant al retorn dels musulmans cap a la "casa de l'islam" (Guidère, 2017). Aquesta emigració seria de caràcter obligatori per a tots els musulmans que se senten perseguits a Occident. Vinculada a la reinterpretació del concepte de gihad, aquesta obligació constituiria un deure moral.
- La *taqiyya* és un concepte alcorànic (3, 28 i 16, 106) que significa l'art de la dissimulació de la fe que permetia als primers musulmans amagar la seva pertinença a l'islam o negar la seva fe en situacions de persecució. Aquest principi ha estat àmpliament reprès i distorsionat per Estat Islàmic, que autoritza els individus radicalitzats que viuen a Occident a dissimular la seva pertinença real a un grup radical. Això implica que mai mostren de forma clara el signe de la seva radicalitat, amb l'objectiu d'infiltrar-se millor o passar desapercebuts en les societats de destí.

La qüestió identitària

Diferents autors, entre ells Khosrokhavar, han analitzat el model europeu de radicalització que fa referència a individus d'entre 15 i 40 anys, principalment homes, generalment immigrants i especialment de la segona generació. Treuen a la llum el dèficit identitàri important i determinant d'aquests individus en la societat. Es tracta principalment de "joves" poc o gens integrats en la societat. Provenen de zones de relegació, viuen en un marc social deteriorat on dominen els sentiments de discriminació, inclús d'opressió. Pateixen invisibilitat social. Les múltiples experiències negatives a les quals s'han d'afrontar condicionen la representació deteriorada que tenen d'ells mateixos. Es constata el fenomen sociològic d'interiorització dels estigmes descrit per E. Goffman. Aquest entorn social deteriorat i desestructurat es construeix sobre un sentiment profund de desarrelament, perdut entre diferents cultures o pertinences amb les quals no s'identifiquen: no es consideren ciutadans de ple dret i no se senten acceptats al país on viuen (ciutadania de segona classe). En aquest sentit, també es consideren estrangers en el país d'origen dels seus pares. Aquest desarrelament o absència de territori estable condueix al dilema de la doble identitat, que és rebutjada en bloc per refugiar-se en una identitat somiada.

El procés de radicalització violenta es construirà sobre aquesta "buidor" transformant una identitat negativa lligada a les poques perspectives que ofereix la societat, per canviar-la en una identitat positiva i unidimensional. Com en el cas de la delinqüència, la radicalització permet "franquejar un horitzó infranquejable" (Khosrokhavar). Assumir una nova identitat es conjuga amb un canvi dels estigmes que havien quedat interioritzats: una identitat unidimensional transcendeix les múltiples identitats, l'actitud de dominat dona lloc a l'actitud d'heroi venjador, el terror preval sobre la humiliació soferta, les actituds narcisistes reemplacen la manca d'autoestima i la manca de pertinença es sotmet a la pertinença al grup radical.

Els indicadors

La radicalització no condueix necessàriament a l'acció violenta. Té lloc abans i no compromet els mateixos actors que el terrorisme. Per tant, la qüestió de les eines i els indicadors de "radicalitat" és fonamental per distingir entre l'un i l'altre. Aquests varien i poden també estar molt condicionats per la polarització social en un moment donat, dins la societat. Els signes exteriors de radicalització es controlen a través de la propaganda dels grups extremistes que inciten els seus adeptes a exhibir-los per provocar (extrema dreta, tatuatges...) o a utilitzar l'art de la dissimulació (*taqiyya* per exemple) per fer-ne un element important dins la guerra psicològica: no dir, no mostrar, mentir, actuar amb astúcia o adaptar-se són elements recuperats de la tradició, islàmica en aquest cas, i es distorsiona per assolir els seus objectius, sense exposar-se o negant el seu ideal o la seva fe (Guidère, 2017). En aquest context, els signes exteriors han d'interpretar-se, per tant, amb una gran prudència.

A la majoria dels països europeus existeixen formacions destinades a la policia sobre el terreny, perquè puguin reconèixer els signes visibles de radicalització (ex. COPRA – *Community Policing and Prevention of Radicalisation* inscrit en el pilar de prevenció del Pla d'Acció de la Unió Europea contra la radicalització). No obstant això, més enllà dels signes visibles sovint difícils d'interpretar i subjectes a polèmica, els actors sobre el terreny han de poder analitzar certs canvis de comportament o ruptura en els hàbits de vida dels individus radicalitzats. Un dels enfocaments més pragmàtics ha estat desenvolupat pel *Centre de Prevenció de la Radicalització que condueix a la Violència* (CPRMV) del Quebec, que proposa un baròmetre dels comportaments destinats al públic en general i professionals sobre el terreny. Aquest baròmetre presenta signes precoços als quals cal estar atents i els classifica en quatre categories (vegeu l'annex núm. 1): no significatius, preocupants, inquietants i alarmants. Algunes actituds poden constituir indicis seriosos d'un procés de radicalització en curs. Citem a títol d'exemple:

- La ruptura amb la seva xarxa, la desconfiança envers els "antics" amics i l'aparició d'una nova xarxa (proximitat amb eventuals individus radicalitzats).
- La ruptura amb l'escola, la feina, el seu univers cultural (deixa d'escoltar música, no va al cinema...), la pràctica esportiva,...

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

- El rebuig de la família i el qüestionament de les pràctiques culturals o religioses.
- El qüestionament dels altres adeptes/creients com a corruptes o impurs (per a l'islam) i la pèrdua de referents morals habituals o socialment admesos.
- El desenvolupament d'una semàntica que legitima o justifica la violència com mitjà d'acció i la deshumanització de l'altre.
- Canvis en els hàbits alimentaris i d'indumentària (encara que això pugui ser mostra d'una fe més important).
- Amagar un estil de vida específic o una nova pertinença.
- Canvis en la socialització i la desaparició de l'espai públic.
- La visita freqüent de webs extremistes i el desenvolupament d'una certa paranoia així com l'acceptació del conspiracionisme (ex. obsessió per la fi del món).

Els canvis semàntics (discurs, contingut, tesis avançades, justificacions) generalment són congruents amb l'observació de certs comportaments. Així, en la seva posició ideològica i argumentativa, l'individu es mostrarà cada cop més hostil al compromís, i pretindrà actuar com si fos l'únic posseïdor de la veritat. La justificació i el recurs de la violència per aconseguir certs objectius esdevenen regularment arguments d'autoritat reforçats per una intolerància cada cop més gran respecte a la diferència i la dissidència. Finalment, aquesta semàntica s'acompanya generalment de l'acceptació de teories del complot i una actitud victimista intransigent que permet demonitzar l'altre com a encarnació del mal i així reforçar la convicció, fins i tot la certesa, que la violència constitueix un mitjà d'acció moral.

Estratègies de sortida (Exit strategy) i factors d'èxit.

Enfocaments institucionals

El fenomen de radicalització violenta, tot i no ser nou, fa pel cap baix una dècada que ha comportat altres conceptes relacionats amb el seu tractament institucional i social, com ara el "desadoctrinament", l'"alliberament", la "renúncia" o la "desradicalització". A més, aquest darrer concepte posseeix un alt valor mediàtic afegit que reuneix en una espècie de "popurri" tota una sèrie de mesures disperses i difícilment avaluables (Coolsaet, 2016). Què s'entén per noves estratègies de sortida? Novament la prudència és obligada quant als factors crítics d'èxit d'aquestes estratègies.

Es distingeix generalment l'enfocament doctrinal (desadoctrinament) que es concentra en la ideologia (la doctrina), és a dir, la del grup radical que s'ha de redreçar, de l'enfocament comportamental (alliberament). El primer s'ha desenvolupat més en alguns països com l'Aràbia Saudita, els Emirats Àrabs Units o el Iemen però també pot tenir sentit en les societats secularitzades. En un marc pluralista, l'objectiu no és necessàriament condemnar la ideologia en qüestió sinó desfer certes creences i interpretar les instruccions d'obediència

doctrinàries de manera que s'afavoreixi la integració de l'individu en la societat o en redueixi el caràcter asocial. Aquest enfocament permet la responsabilització progressiva de l'individu però té nombrosos obstacles: l'exposició de l'individu a tesis extremistes via Internet o els mitjans de comunicació socials, per exemple, constitueix una dificultat que pot dificultar l'enfocament de la ideologia. Bàsicament, les principals crítiques a aquest enfocament es refereixen a la reducció del procés a factors psicològics i a la personalitat dels subjectes, ignorant l'enfocament interaccionista (factors que condicionen la integració en un grup desviat, la socialització secundària...), factors exògens o del context en el qual evoluciona l'individu (discriminació, polarització social, esdeveniments i conflictes internacionals, nivell d'accés als mitjans de comunicació...) (Guidère, 2014 i 2017).

A la inversa, l'enfocament comportamental es basa en l'anàlisi dels comportaments, sense ocupar-se de la ideologia que sosté l'actitud desviada. Es pot assimilar a un procés d'alliberament de l'acció violenta sense renunciar a la seva ideologia. S'orienta sobretot a l'enfocament actuarial que fa de l'anàlisi dels comportaments o posicions identitàries, així com de l'elaboració d'indicadors d'alerta, el principal vector del càlcul de riscos de radicalització violenta. Aquest enfocament, que dona una importància particular a la psicologia social, pretén, en definitiva, desenvolupar mesures específiques per anihilar els efectes dels comportaments problemàtics. Aquestes mesures poden estar dirigides a un aspecte sociopreventiu (desenvolupament dels comportaments socials, desenvolupament d'una nova xarxa,...) o repressiu (aïllament, privació de llibertat, llibertat condicional). Aquest enfocament, lluny de constituir la panacea universal, provoca crítiques relacionades amb el fet que s'aplica sobretot a les conseqüències d'una acció desviada i no al treball sobre les causes del procés en si mateix.

Una tercera via, anomenada enfocament mixt, que vol diferenciar-se de les dues primeres, es centra en l'individu i el grup, i atorga importància al contradiscurs, a la regulació individual, a la integració de les famílies en el procés i també al reforçament de l'arsenal jurídic. L'enfocament pretén treure a la llum constants en els perfils i distingir entre concepcions, percepcions i intencions radicals a través dels objectius i indicadors precisos (Guidère, 2014 i 2017).

L'enfocament a través de la intervenció social

En moltes situacions, el treballador social haurà d'aplicar certes estratègies. Per desenvolupar aquest tipus d'enfocament, ens semblen fonamentals els següents principis:

- Considerar l'evolució del fenomen i de l'arsenal judicial implementat per les autoritats;
- Tenir en compte el context local i nacional en el qual l'individu s'ha radicalitzat;
- Considerar mesures individuals, claus en mà;
- Integrar les mesures des d'una perspectiva interdisciplinària, per tal de treballar les múltiples dimensions del procés (ruptura biogràfica, enfocament ideològic i cognitiu,

dinàmica de grup, reinserció social, dimensió afectiva i psíquica...) en el marc d'un procés de sortida únic i identificable.

Com en la inserció en un procés de radicalització violenta, existeixen factors específics (*Push and Pull factors*) que permeten comprendre els processos de sortida. Des de fa alguns anys, els estudis han aportat anàlisis de casos individuals, les raons de la defecció (renúncia) o de l'abandonament de certes formes de criminalitat. Generalment es distingeixen els factors que suposen un canvi cognitiu d'aquells que impliquen un canvi comportamental.

A nivell cognitiu (Van der Heide, Porges), l'edat del compromís per la violència sembla fonamental, donat que l'interès per aquesta sembla reduir-se amb l'edat (més enllà dels 20 ans). Igualment, un individu pot prendre consciència de la seva pròpia situació (transformació en la comprensió d'allò que es fa) i desitjar tornar a ser amo de la seva pròpia existència abandonant el grup. Hi ha d'altres factors que estan lligats al que s'anomena la trajectòria vital (*Life course transition* – Loub i Sampson) on certs esdeveniments (casament, feina, família...) poden induir l'abandonament progressiu d'un grup radical. El procés de retirada està per tant relacionat amb actes individuals i determinat per un context específic.

Hi ha factors que influeixen en el comportament sense implicar, necessàriament, un canvi cognitiu (Horgan). Es distingeixen els elements personals que afavoreixen la sortida d'un grup criminal (*Push factors*) (Van Der Heide, Sommier) o desviat, com ara els següents:

- Les expectatives i esperances no assolides així com la desil·lusió entre les promeses del grup i la realitat.
- La dissonància cognitiva que implica la presa de consciència de la inadequació entre la teoria i l'acció i la desil·lusió, respecte a les estratègies d'acció o inclús pel líder equivocat. Aquest factor també pot agreujar el procés i dur a una radicalització encara més profunda i clandestina com ho mostra el cas d'Anders Breivik o de Timothy Mc Veigh.
- La dificultat d'adaptació a la vida clandestina, fins i tot el rebuig de la clandestinitat o la obligació de fer coses prohibides.
- La perspectiva de la mort (violenta).
- La dificultat d'afrontar els efectes psicològics / fisiològics de la violència (pràctiques bàrbares, la força, tortura, violència gratuïta)... sovint contraindicats per la ideologia.
- La pèrdua de fe en la ideologia o la instrumentalització de la ideologia, o de la religió, o l'absència de reemplaçament dins del grup.
- El desig de normalitat, el conflicte de lleialtat, l'esgotament o la nostàlgia de "la vida anterior" (nostàlgic, xarxa anterior, família...).

Hi ha altres factors que són externs al propi individu (*Pull factors*), com ara els següents:

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

- Les interaccions positives amb els moderats.
- L'oportunitat de feina estable i atractiva o l'educació.
- La possibilitat de casar-se, de crear una família.
- Els incentius financers.
- L'amnistia en el país d'origen o de manera general l'impacte de la repressió.
- Un esdeveniment familiar amb el qual l'individu hi té un vincle.

Els factors individuals poden combinar-se i podrien jugar un rol determinant en el procés de sortida mentre que els factors externs tindrien només un caràcter més marginal (Vander Heide). Siguin quins siguin els processos de sortida sempre s'han d'analitzar en relació amb els processos d'entrada, ja que els primers no són més que el mirall de les raons que han empès un individu a unir-se a un grup extremista (Horgan). Finalment, algunes motivacions, com l'atractiu de la violència o el comportament psicòpata fan gairebé impossible tornar enrere.

Quin tipus d'assistència?

L'assistència dels individus coneguts per radicalització violenta encara no ha estat objecte de nombrosos debats en el camp psicosocial. Com molts altres fenòmens, aquesta assistència ha d'inscriure's en els fonaments del treball social i de la relació d'ajuda i de confiança que pot establir-se entre qualsevol professional i el seu usuari. És fonamental que el treballador social pugui determinar a quin mandat respon quan es garanteix l'assistència en matèria de radicalització violenta. El mandat de la institució per a la qual treballa ("desradicalitzar")? El mandat de les autoritats públiques (garantir la seguretat pública)? El mandat que rep de l'usuari? El mandat que ha rebut com a professional sobre el terreny (metodologia, deontologia, ètica)? El mandat que cadascú es confia a si mateix en l'exercici de les seves funcions? Aquest exercici és fonamental. Igualment, no sempre és senzill definir qui és el subjecte de l'assistència: el subjecte obligat per la institució judicial (presó, llibertat condicional)? Un membre de la família que ve per un parent? L'individu radicalitzat que no ha realitzat necessàriament la sol·licitud? La conjunció d'aquests imperatius i problemes poden implicar nombrosos dilemes professionals i situacions paradoxals que han d'empènyer el treballador social a la més gran de les prudències. Entre l'imperatiu de seguretat, missions essencials de la institució, la qualitat de la intervenció, el respecte als drets fonamentals i el codi deontològic professional, el professional sobre el terreny està sovint empès a prendre decisions tant o més crucials quan el fenomen ocupa l'actualitat en el debat polític i mediàtic.

Alguns dels models següents d'assistència bàsicament tenen per objectiu crear un marc de treball transparent i operatiu i donar respostes a aquest dilema.

L'enfocament individual

L'enfocament, sigui quin sigui, ha de respectar, almenys, els següents principis:

- Ser interdisciplinari, és a dir, poder conjugar les experteses professionals, però també superar-les per aconseguir un punt de vista holístic.
- Ser realista, és a dir, definir objectius concrets, que puguin ser aplicables a l'individu.
- Ser individualitzat (amb l'eix centrat en l'individu) i tenir en compte els recursos de l'individu (psíquics i cognitius).
- Ser determinat i esglaonat en el temps.
- Ser respectuós amb el marc deontològic, principalment en matèria de respecte del secret professional.
- Ser interinstitucional / multiagència en el marc d'acords de col·laboració.
- Afavorir el procés voluntari i no el treball sota coacció.
- Ser flexible i adaptable.
- Afavorir la interacció.
- No jutjar, estigmatitzar o culpar.

Concretament, aquest enfocament individual pot prendre diverses formes:

Coaching individual	Suport administratiu	Suport familiar	Suport psicològic	Acompanyament ideològic
Treballar l'autoestima	Ajudar en la recerca de feina / formació	Reprendre el contacte amb la família	Mostrar empatia	Aportar un contradiscurs ideològic
Suscitar el sentit de la responsabilitat	Ajudar en la recerca d'allotjament	Tornar a crear vincles psicoemocionals	No adoptar una actitud jutjadora (neutralitat)	Desconstruir la posició ideològica
Despertar el sentit de les relacions interpersonals	Desenvolupar les competències	Reconstruir la trajectòria biogràfica	Treballar l'expressió de les emocions	Proposar solucions concretes per a la practica espiritual (adaptació)

Definir un projecte de vida	Donar suport en el transcurs de les gestions administratives	Detectar i analitzar els conflictes	Aprendre a (re)construir les relacions	Facilitar l'accés a les fonts del coneixement
Delimitar els recursos personals disponibles	Restablir el vincle amb les institucions	Mobilitzar els recursos familiars	Aprendre a expressar les necessitats i les expectatives	Treballar els valors positius de la ideologia en relació amb la societat

L'assistència individual de la radicalització violenta pot igualment trobar-se amb nombroses dificultats que han de ser, tanmateix, superades o vorejades per altres vies o accionant altres palanques:

Dificultats familiars	Dificultats biogràfiques	Dificultats psicològiques	Dificultats sociològiques
Absència de valors transmesos a nivell familiar	Impossibilitat de resoldre les zones de conflicte	Impossibilitat de verbalitzar	Existència de xarxes nocives per a l'individu
Desestructuració completa de la xarxa primària	Absència d'inversió individual	Impossibilitat d'afrontar els seus sentiments	Actitud diferent en entrevista i amb el grup de referència
Existència de tabús	Ajuda sota coacció	Absència de sentiment moral	Condicions d'alliberament que afebleixen el seguiment individual
Germans/es amb problemes múltiples	Fragilitat emocional / vulnerabilitat social amb risc de reincidències	Recórrer a les mentides / amagar la veritat	Procediments judicials en curs

L'enfocament preventiu

La prevenció de la radicalització violenta té una base teòrica que distingeix les prevencions primària, secundària i terciària. L'enfocament preventiu que expliquem a continuació està inspirat en el desenvolupat pel *Centre de Prevenció de la Radicalització que condueix a la Violència* (CPRMV) del Quebec que sens dubte ha impulsat àmpliament l'expertesa en la matèria.

La prevenció primària

La prevenció primària intenta actuar abans de l'aparició del recurs a la violència o del procés de radicalització. Es concentra en el desenvolupament de l'individu dins de la societat. Aquest tipus de prevenció determina els múltiples factors que poden orientar un individu cap a una ruptura amb la societat o un procés de radicalització. Tant els reptes sociopolítics com els afectius poden orientar clarament l'individu o reforçar el seu malestar social, així com el seu sentiment de frustració. Aquesta etapa qüestiona les experiències negatives de discriminació, d'injustícies viscudes o de l'estigmatització de les identitats que poden trencar el contracte social i inserir l'individu en una lògica de desafiliació social. Aquesta lògica no és pròpia de la radicalització violenta i, d'altra banda, tampoc és suficient per dur-hi. Les següents orientacions poden influir sobre un eventual procés a nivell primari:

- Treballar l'exposició de les teories del complot que convenci l'individu que és intel·lectualment capaç de comprendre de forma diferent les coses (accés al sentit ocult) i intentar donar un sentit a les experiències o percepcions negatives.
- Sensibilitzar sobre els perills de l'exposició a una plèthora d'ofertes mediàtiques presents al mercat sense anàlisi crítica o la visió amb perspectiva necessària.
- Posar l'accent sobre la cultura o les manifestacions culturals (tradició, costums locals...) que els extremistes tendeixen a rebutjar, per tal de promoure una lectura qualificada d'autèntica.
- Posar de manifest la diversitat de posicions en les pròpies religions i espiritualitats amb l'objectiu d'originar el debat i identificar els punts comuns i les diferències.
- Afirmar el caràcter multiconviccional de les nostres societats afavorint la trobada entre diferents espiritualitats o conviccions
- Afavorir allò que reforça les pertinences i identitats múltiples per desconstruir el discurs "ells" contra "nosaltres" que és la base de la propaganda dels grups extremistes (purs-impurs, creients-infidels, nacionals-estrangers,...)

La prevenció primària ha de poder centrar els seus esforços en els canals d'informació que estan en contacte amb els individus vulnerables. La conjunció de frustracions personals i de la recerca de solució crea un terreny fèrtil en el qual les ideologies extremistes poden arribar i arrelar. En aquest context, l'enfocament preventiu general ha d'afavorir l'accés al coneixement, a la diversitat de formes d'existència i a la riquesa de solucions *in situ* per transcendir la vulnerabilitat existencial.

La prevenció secundària

Aquest tipus de prevenció es dirigeix a públics específics i situacions concretes. El seu objectiu és actuar en les condicions en les quals pot manifestar-se el pas a l'acte violent, és a

dir, l'entorn social. Aquest enfocament qüestionarà l'esfera directa de l'individu i identificarà els factors de risc de vulnerabilitat. A títol d'exemple, el model del CPRMV proposa:

Qüestionar l'entorn directe	Identificar els factors de vulnerabilitat
Família	Episodi de vida difícil
Amics (i xarxa social)	Precarietat del vincle social i / o afectiu
Entorn escolar	Intolerància respecte a l'ambigüitat
Mentors i model de socialització	Impulsivitat
Internet i mitjans de comunicació socials	Sentit crític dèbil
Entorn cultural i esportiu	Aïllament relacional
Món laboral	Freqüentació d'una xarxa radical

Aquest nivell d'anàlisi s'ha de traduir en indicadors destinats a mesurar:

- el grau d'adhesió a una ideologia extremista
- la legitimació de la violència (i no el recurs)
- l'existència o no d'un entorn criminogen o propici per a la radicalització violenta
- la socialització amb els iguals i el grau d'integració en les subcultures (*sub culture*)

La prevenció terciària

Tradicionalment es tracta de la prevenció de la reincidència, que es tradueix concretament en una assistència o un seguiment de "desradicalització" i d'"alliberament". Es centra en la reducció dels efectes de la violència en l'individu i la societat.

L'enfocament religiós i ideològic

Paral·lelament al treball sobre la desradicalització que ha estat explicat anteriorment (vegeu *exit strategies*), cal integrar la qüestió ideològica i religiosa a l'assistència individual. En aquest marc, la implicació de dignataris religiosos pot constituir clarament una via de sortida a partir del moment en què aquests ocupen un lloc destacat en la definició de l'ortodòxia davant l'emergència de noves figures "legitimades" (Internet, predicadors de tot tipus). Els dignataris religiosos han de poder presentar-se com els primers canals envers les fonts del coneixement amb l'única condició que siguin legítims i posseeixin una base sociològica important dins de la comunitat i la societat civil. Tanmateix és prioritari que aquest treball sobre la doctrina pugui estar lligat a una reflexió sobre la situació social de l'individu que condiciona el procés. Si la radicalització religiosa atrau, és perquè permet revaloritzar una identitat estigmatitzada o

una negació del reconeixement social. Per tant, és prioritari no evitar certs subjectes i identificar vies d'acció alternatives que s'inscriguin en una pràctica religiosa "autèntica" (promoció de la solidaritat i de l'altruisme, exemplaritat ètica, via legal per lluitar contra la discriminació...) (Sèze, 2014).

L'àmbit penitenciari

La presó és per definició un lloc de prevenció de la reincidència. Els extremistes radicals no formen un grup homogeni a la presó, fet que implica que no hi ha cap enfocament que aporti una solució òptima en un marc penitenciari, ni cap mètode que funcioni arreu. La qüestió de separar o de barrejar els radicals amb altres presoners no està establerta. Afavorir la diversitat permet als reclutadors realitzar un proselitisme actiu en tot tipus de detinguts. La segregació, en canvi, pot mantenir certes xarxes existents i reforçar l'organització jeràrquica així com l'operativitat. Igualment, l'assignació d'ales específiques per a radicals pot implicar la creació de noves xarxes criminògenes.

Més que a altres llocs, la desradicalització a la presó s'ha de personalitzar (Porges). Semblen pertinents diversos enfocaments:

- La millora de les condicions de la detenció i el respecte als drets sembla fonamental per reprendre el vincle entre el presoner i l'autoritat penitenciària, i per tant, amb l'Estat.
- L'enfocament del treball social ha de combinar-se amb el treball sobre la ideologia, encara que els dignataris religiosos oficials la major part del temps són difamats per ser còmplices de l'autoritat penitenciària.
- El reforç del vincle amb les famílies: facilitar la visita dels familiars, compartir menjars, celebrar les festes i celebrar els aniversaris, entre d'altres, contribueix al procés de rehabilitació.
- S'ha de crear un vincle amb l'exterior per tal de garantir un acompanyament després de la sortida. Es tracta de crear una xarxa social que asseguri una estabilitat, garantia de rehabilitació.
- Afavorir les bones relacions entre presoners i el personal penitenciari

Voice, Exit, Loyalty

La nostra proposta és reprendre el model desenvolupat el 1970 per Albert Hirschmann a la seva obra *Exit, Voice, Loyalty: Responses to decline in Firms* en la qual es dedica a analitzar el comportament dels consumidors insatsfets amb els productes que troben al mercat. Ens explica que els consumidors insatsfets tenen essencialment tres opcions possibles: reaccionar silenciosament (*exit*), mantenir-se fidels (*loyalty*) o fer sentir la seva veu (*voice*). Aquest enfocament es pot aplicar de forma similar en el context de la prevenció del radicalisme violent. Tot i que el procés s'arrela en una ruptura identitària que qüestiona bàsicament el seu

propi lloc a la societat, les perspectives que s'ofereixen a un individu són les mateixes que té el consumidor. Es pot marginalitzar i integrar-se en contramodels (*exit*), mantenir-se fidel a una societat i romandre en el sistema institucional tal com funciona (*loyalty*) o intentar canviar la societat des de dins (*voice*). Aquesta darrera via s'ha d'enfocar de manera que el compromís o la voluntat de canvi no es tradueixi en un procés fora de les normes. Aquest model implica que l'assistència d'un individu clarament radicalitzat ha de passar obligatòriament per comprometre's de forma positiva. Cal organitzar espais de paraula, ja siguin individuals o col·lectius, on l'individu pugui expressar el seu punt de vista, les seves expectatives i les seves necessitats. L'objectiu és poder verbalitzar les seves emocions, permetre crear un vincle entre el present viscut i els traumes del passat (discriminació, negació del reconeixement, ruptura biogràfica...). Un factor d'èxit residirà en l'obertura del quadre de treball a fi de no normalitzar els procediments, o que l'individu no tingui la impressió d'estar instrumentalitzat. En la prevenció del radicalisme violent, més encara que en altres situacions, cal humanitzar la relació tant amb l'individu com amb els seus familiars. En el marc de l'alliberament d'un procés, es poden proposar diverses situacions:

- Confrontar les víctimes d'atemptats terroristes o dels pares víctimes que han perdut un fill que s'ha radicalitzat;
- Les trobades amb els "penedits" o amb individus que estan sortint d'un procés sectari o desviat;
- El debat *in situ* sobre la violència legítima dins la societat per tal de responsabilitzar l'actor;
- La presentació del testimoni de l'actor per l'escriptura, l'art, la cultura... és a dir, tot allò que permetrà verbalitzar les emocions negatives;
- La llibertat d'expressió tant en esquemes *One to One* com en debats col·lectius;
- La implicació dins la comunitat i, al final del procés d'alliberament, dins la societat civil o l'esfera política en el seu sentit més ampli;
- La trobada amb els *role models* o personalitats legítimes a ulls dels individus radicalitzats;
- La trobada amb individus que pertanyen a la xarxa anterior, entesa des d'una perspectiva on l'individu pugui explicar i justificar els seus actes.

Aquestes propostes només són indicatives, ja que les mesures definides en aquest nivell han d'integrar-se imperativament en un projecte individualitzat tenint en compte tots els aspectes de la situació. La importància resideix en la preocupació de tornar a teixir les condicions del contracte social i els vincles que uneixen l'individu i la societat. El professional sobre el terreny afavorirà també les següents palanques:

Palanca que cal accionar	Actitud positiva	Actitud negativa
Sentiment de pertinença	Altruisme / Solidaritat - Inclusiu	Exclusiu - Ells <i>versus</i> Nosaltres
Identitat	Múltiple	Unidimensional
Autoestima	Integració	Heroisme negatiu
Estima dels altres	Compromís	Venjança
Reconeixement	Reconeixement afectiu, jurídic i social	Menyspreu social i superioritat social

El treballador social ha de mantenir una actitud modesta quant a l'impacte del seu treball. No s'ha de convèncer que podrà transformar els individus o canviar les seves opinions. Ha de treballar amb el risc de poder ser instrumentalitzat o de ser poc més que un engranatge, en un procés i amb uns reptes que el superen completament. Només la seva determinació i el seu sentit moral li podran permetre intentar establir una relació de confiança basada en l'ètica de la discussió i la qualitat de la relació que ha d'establir.

Annex 1 – Baròmetre del Centre de Prevenció de la Radicalització que condueix a la Violència (CPRMV – Quebec)

(Consulta en detall del web www.info-radical.org)

Comportaments no significatius

Aquesta categoria aplega una sèrie de comportaments associats a formes diverses de compromís polític, religiós o comunitari, caracteritzades per mitjans d'acció pacífics i mètodes d'expressió democràtics.

- Argumentar amb entusiasme per defensar les seves conviccions davant dels seus familiars i amics propers
- Exhibir signes visibles (roba tradicional, barba, cap rapat, símbols religiosos, tatuatges específics, etc.) amb l'objectiu d'expressar la seva identitat o pertinença
- Mostrar una presència activa a les xarxes socials
- Posicionar-se i militar pacíficament a fi de defensar una causa lligada a una comunitat, a un grup o a un individu
- Mostrar un gran interès per l'actualitat nacional o internacional
- Expressar la voluntat de reintegrar-se o d'aprofundir en una pràctica religiosa o un compromís identitari o polític
- Convertir-se a noves creences religioses o adoptar noves creences ideològiques o polítiques
- Demanar un règim alimentari particular a causa de les seves conviccions polítiques o religioses
- Expressar una necessitat de sensacions fortes o d'aventura
- Manifestar un desig de corregir les injustícies socials

Comportaments preocupants

Aquesta categoria inclou comportaments que manifesten un malestar individual. També, comportaments que mostren una identificació creixent — i cada cop més constant— de l'individu amb una causa o una ideologia, fet que provoca un canvi profund en el seu comportament.

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

Exemples:

- Expressar un discurs polaritzant de veritat absoluta, una paranoia o una desconfiança extrema
- Adoptar comportaments de ruptura amb les pràctiques familiars
- Desenvolupar una simpatia pels discursos i tesis conspiracionistes
- Començar a aïllar-se del seu entorn
- Canviar els seus hàbits de sobte

Comportaments inquietants

Aquesta categoria engloba comportaments que poden indicar un inici de compromís de l'individu en el marc d'una trajectòria radical, comportaments que es manifesten per un increment de la desconfiança en el món exterior i per la preponderància d'un discurs que legitima el recurs de la violència com a mitjà per aconseguir el seus fins o fer triomfar una causa a la qual l'individu s'ha unit.

Exemples:

- Trencar amb els seus familiars i amics propers per refugiar-se exclusivament en nous amics o cercle de coneguts
- Legitimar l'ús de la violència per defensar una causa o una ideologia
- Amagar davant familiars i amics propers un estil de vida, una lleialtat o creences (en el món real o virtual)
- Apropar-se més a individus o grups reconeguts com a extremistes violents
- Desinteressar-se sobtadament per les seves activitats escolars o professionals
- Exhibir símbols de pertinença i de suport associats a grups reconeguts com a extremistes violents
- Obsessionar-se per la fi del món o discursos messiànics
- Adoptar un discurs d'odi cap a altres individus o grups

Comportaments alarmants

Aquesta categoria inclou un conjunt de comportaments que manifesten una lleialtat exclusiva i sectària a una ideologia o a una causa que porta a l'individu a percebre la violència com l'únic mitjà d'acció legítim i vàlid.

Exemples:

- Participar d'alguna manera (materialment, econòmicament o físicament) en activitats de grups extremistes violents
- Reclutar individus en nom d'una causa extremista violenta (o encoratjar a unir-se a aquesta causa)
- Freqüentar, en el món real o virtual, un grup o una xarxa d'individus reconeguts com a radicals violents
- Consolidar el seu pensament a partir de la consulta regular d'Internet, fòrums o llocs web extremistes violents
- Cometre o planificar actes violents o d'odi, motivats per una ideologia o una causa extremista violenta
- Informar-se, voler adquirir o exercitar-se per a l'ús d'armes (armes de foc, explosius, etc.) fora d'un context reglamentari
- Planificar un viatge a zones de conflicte o a regions reconegudes com a terreny d'acció de grups extremistes violents

Bibliografia

BAUER (Alain), *Les 100 mots du terrorisme*, Paris, PUF (Coll. *Que sais-je ?*), 2016

BENICHOU (David) et KHOSROKHAVAR (Farhad), *Jihadisme*, Paris, 2016.

BENSLAMA (Fethi). *Un furieux désir de sacrifice. Le surmusulman*, Paris, Seuil, 2016

BERGER (Maurice), *De l'incivilité au terrorisme. Comprendre la violence sans l'excuser*, Paris, Dunod, 2016.

BONNELI (Laurent) et CARRIE (Fabien), *La fabrique de la radicalité*, Paris, Seuil, 2018.

BOUHKOBZA (Amélie), *Jouissances djihadistes*, Nice, 2015.

BOUQUET (Brigitte), *Ethique et travail social, Une recherche de sens*, Paris, Dunod, 2016

BOUZAR (Dounia), *Désamorcer l'islam radical. Ces dérives sectaires qui défigurent l'islam*, Paris, 2014.

BOUZAR (Dounia), *La vie après Daesh*, 2015.

BURGAT (François), *Comprendre l'Islam politique : une trajectoire de recherche sur l'altérité islamiste, 1973-2016*, Paris, 2016.

BOUSSOIS (Sébastien), *France-Belgique, la diagonale terroriste*, Paris, 2016.

BRANDSMA (Bart), *De hel, dat is de ander. Het verschil in denken van moslims en niet-moslims*, Amsterdam, 2006.

BRANDSMA (Bart), *Polarisatie. Inzicht in de dynamiek van wij-zij denken*, Amsterdam, 2016.

BRONNER (Gérald), *La démocratie des crédules*, Paris, PUF, 2013.

Cahiers de la Sécurité et de la Justice, *La radicalisation violente*, n° 30, quatrième trimestre 2014.

CAMUS (Jean-Yves), *Les droites extrêmes en Europe*, Paris, 2015.

COOLSAET (Rik), « Quelle politique de déradicalisation face à la génération Daech », dans *Journal de Police*, Septembre 2016, p. 14-19.

COOLSAET (Rik), « All radicalisation is local. The genesis and drawbacks of an exclusive concept », in *Hegmont Papers*, 84, Juin 2016

CRENSHAW (Martha), "The causes of terrorism", in *Comparatives Politics*, vol. 13, n°4, 1981, p. 379-399.

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

- DUBET (François), *Ce qui nous unit. Discrimination, égalité et reconnaissance*, Paris, Seuil, 2016
- Revue ESPRIT, *L'hostilité jihadiste*, n°448, Octobre 2018.
- FERRET (Stéphane), *L'identité*, Paris, 1998 (recueil de textes)
- FILLIEULE (Olivier), « Le désengagement d'organisations radicales. Approche par les processus et les configurations », dans *Lien social et politiques*, n° 68, 2012, p. 37-59.
- GALLAND (Olivier) et MUXEL (Anne), *La tentation radicale*, Paris, PUF, 2018
- GUIDERE (Mathieu), *L'Etat islamique en 100 questions*, Paris, 2017.
- GUIDERE (Mathieu), *Atlas de l'Islamisme radical*, Paris, 2017.
- GUTTON (Philippe) et MORO (Marie-Rose), *Quand l'adolescent s'engage. Radicalité et construction de soi*, Paris, 2016.
- HONNETH (Axel), *La société du mépris*, Paris, 2006.
- HONNETH (Axel), *La lutte pour la reconnaissance*, Paris, 2000.
- JAMAIN (Jérôme), *L'extrême droite en Europe*, Bruylant, Louvain-La-Neuve, 2016.
- JAMOULLE (Pascale) et MAZZOCHETTI (Jacinthe), *Adolescences en exil*, Anthropologie Prospective, Louvain-La-Neuve, 2011.
- KEPEL (Gilles), *Terreur sur l'hexagone*, Paris, 2016
- KHOSROKHAVAR (Farhad), *Radicalisation*, Paris, 2014
- KHOSROKHAVAR (Farhad), *Prisons de France*, Paris, 2016
- KHOSROKHAVAR (Farhad), *Le nouveau jihad en occident*, Paris, Seuil, 2018.
- KHOSROKHAVAR (Farhad) et BENSLAMA (Fethi), *Le Jihad des femmes*, Paris, Seuil, 2017.
- L'HEUILLET (Hélène), *Tu haïras ton prochain comme toi-même*, Paris, Albin Michel, 2017.
- LARROQUE (Anne-Clémentine), *Géopolitique des islamismes*, Paris, PUF (coll. *Que sais-je ?*), 2016.
- LAURENT (Pierre-Joseph dir.), *Tolérances et radicalismes : que n'avons-nous pas compris ? Le terrorisme islamiste en Europe*, Mons 2016
- LE BRETON (David), *Jeunesse et radicalisations*, Bruxelles, 2018.
- MAALOUF (Amin), *Les identités meurtrières*, Paris, 1998.
- MANGEZ (Eric) et VANDEN BROEK (Pieter), « Au-delà des inégalités. Pour une autre perspective sociologique », dans LAURENT (Pierre-Joseph dir.), *Tolérances et radicalismes : que n'avons-nous pas compris ? Le terrorisme islamiste en Europe*, Mons 2016, p. 121-138

LIAISE 2 (Local Institutions Against Extremism)

MAZZOCCHETTI (Jacinthe), « Sentiments d'injustice et théories du complot. Des subjectivités meurtries aux subjectivités meurtrières », dans LAURENT (Pierre-Joseph dir.), *Tolérances et radicalismes : que n'avons-nous pas compris ? Le terrorisme islamiste en Europe*, Mons 2016, p. 57-72

MAZZOCCHETTI (Jacinthe), « Sentiments d'injustice et théorie du complot. Représentations d'adolescents migrants et issus de migrations africaines dans les quartiers précaires de Bruxelles », dans *Brussels Studies*, Numéro 63, 26 novembre 2012 (en ligne www.brusselstudies.be)

MENDEL (Alexandre), *La France djihadiste*, Paris, 2016.

MOGHADDAM (F.), « Straicase to Terrorism. A psychological exploration », dans *The American Psychologist*, February-March 2005, p. 161-169

NATHAN (Tobbie), *Les âmes errantes*, Paris, L'iconoclaste, 2017.

OGIEN (Albert), *Sociologie de la Déviance*, Paris, 2012.

PELTIER (Marie), *L'ère du complotisme. La maladie d'une société fracturée*, Bruxelles, 2011.

ROY (Olivier), *Le Djihad et la mort*, Paris, 2016.

ROY (Olivier), *La peur de l'Islam*, Paris, 2015.

SZOC (Edgar), *Inspirez, conpirez. Le complotisme au XXIème siècle*, Bruxelles, 2016.

SOMMIER (Isabelle), « Engagement radical, désengagement et déradicalisation. Continuum et lignes de fracture », dans *Lien social et politiques*, N°68, 2012, p. 15-35.

TAGUIEFF (Pierre-André), *L'imaginaire du complot mondial. Aspect d'un mythe moderne*, Paris, Les Mille-et-une nuits, 2006.

TOMPSON (David), *Les revenants*, Paris, 2016

TREVIDIC (Marc), *Terroristes. Les 7 piliers de la déraison*, Paris, 2013

WIEVIORKA (Michel), *Neuf leçons de sociologie*, Paris, 2010 (en particulier la troisième partie sur la violence et le terrorisme)

